

Erciyes Üniversitesi
Türk Dünyası Araştırmaları Merkezi
Yayınları No : 2

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ DEVLETİNİN
KURULUŞ VE GELİŞMESİNE HİZMETİ GEÇEN
TÜRK DÜNYASI AYDINLARI
SEMPOZYUMU BİLDİRİLERİ**

(23-26 Mayıs 1996)

Yayınla Hazırlayanlar

**Prof.Dr. Abdulkadir YUVALI
Doç.Dr. Mustafa ARGUNŞAH
Doç.Dr. Mustafa KESKİN
Yrd.Doç.Dr. Ayhan ÖZTÜRK**

Kayseri - 1996

SEMPOZYUM TERTİP HEYETİ

Başkan : Prof.Dr. Mehmet ŞAHİN

Sekreter: Prof.Dr. Abdulkadir YUVALI

Üyeler : Prof.Dr. Mustafa KÜÇÜKAYDIN

Prof.Dr. Kemal ATİK

Doç.Dr. Mustafa KESKİN

Doç.Dr. Mahir NAKİP

Doç.Dr. Mustafa ARGUNŞAH

Yrd.Doç.Dr. Ayhan ÖZTÜRK

Dr. Hasan ÖZSOY

Hüseyin CÖMERT

Bu kitabın ilk baskısı Erciyes Üniversitesi Yayını olarak 1000 adet basılmıştır.

Telif hakkı Erciyes Üniversitesine ait olup, izinsiz tamamen veya kısmen yayınlanamaz.

ISBN 975 - 8013 - 28 - 9

İsteme Adresi :

Erciyes Üniversitesi

Türk Dünyası Araştırmaları Merkezi

Tel : (352) 4374901 -2332 -1587 38039 - KAYSERİ

Baskı : Erciyes Üniversitesi Matbaası

Kayseri - 1996

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
Ön Söz	5
Açış Konuşmaları	7
Abdulkadir YUVALI	9
Mehmet ŞAHİN (Rektör).....	13
Yusuf HALAÇOĞLU (Türk Tarih Kurumu Başkanı).....	17
Reşat GENÇ (Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Başkanı)	19
Bildiriler.....	21
AKAYEV Orazpolat	
Rus ve Sovyet Rejimine Karşı Mücadele Eden, Türkiye ile Bağlantılı Türkmen Muhalifler	23
AKTAN Ali	
Yusuf Uralgiray'ın Hayatı ve Eserleri	33
ALTUN Kudret	
İsa Yusuf Alptekin ve Türkistan Davası	41
AMANOĞLU Ebülfez Kulu	
Ahmet Caferoğlu ve Türkoloji	47
ARGUNŞAH Hülya	
Ayaz İshaki'nin Edebî Kişiliği ve "Üyge Taba" Romanı	53
AŞAN Muhammed Beşir	
Hamit Zübeyir Koşay'ın Hayatı ve Eserleri	67
ATALAR Münir	
Ahmet Ağaoğlu	81
AYAN Dursun	
Prof.Dr. Tahir Çağatay	89
BAL İdris	
Yusuf Akçura, Üç Tarz-ı Siyaset ve Üç Tarz-ı Siyaset'teki Türkçülük (Pan-Türkizm)'ün Varsayımları Üzerine Yorumlar	97
BALCIOĞLU Mustafa	
Hoca Abdürreşid İbrahim Efendi	113
BAŞTAV Şerif	
Kazan Türklerinden Prof.Dr. Akdes Nimet Kurat	119
BAYKARA Tuncer	
Zeki Velidi Togan'ın Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Devirlerinde Türk Kavramının Gelişmesindeki Katkısı	127
BAYRAMOĞLU Fuat	
Sadri Maksudi Arsal ve Adile Ayda Hakkında Anılar ve Düşünceler	131

BİRİNCİ Ali	
Halim Sabit Şibay	135
CANTÜRK Mehmet	
Doğu Türkistan'da Çin Mezalimi ve Milletimize Yapılan Zulümler	147
CUMAKUNOVA Gülzura	
Abdulkadir İnan'ın Manas Destanı Üzerinde Çalışmaları	149
CUNBUR Müjgan	
Hocam Abdulkadir İnan	155
DEVLET Nadir	
Türkiye'ye Katkıda Bulunan Tatar-Başkurtlar	161
DURBİLMEZ Bayram	
Ahmet Caferoğlu ve Türk Halk Edebiyatı	175
EMET Erkin	
Mehmet Emin Buğra ve Türkçülük	187
ERCİLASUN Ahmet B.	
Türkiye'deki Türk Dünyası Aydınlarına Genel Bir Bakış	193
EYİCİGİL Ahmet	
Doktor Nazım Bey	197
FİLİZ Orhan	
İsa Yusuf Alptekin	207
GÖKTÜRK Hamit	
Türkiye Cumhuriyeti'ne Hizmeti Geçen Türkistanlılar	213
GÜLENSOY Tuncer	
Ahmet Temir'in Türk Dili ve Kültürüne Katkıları	221
GÜLSEVEN Fahrettin	
İdealist Bir Cumhuriyetçi : Ahmet Ağaoğlu	241
GÜNGÖR Harun	
Abdulkadir İnan'ın Din Tarihçiliği	257
HACİYEV Fikret	
Osmanlı Devleti'nin Son Yıllarında İstanbul'da Eğitim Görmüş Azerbaycan Aydınları	263
HACİYEVA Maarife	
Mehmed Emin Resulzade'nin Muhaceret Hayatı	271
HACİYEVA Naile	
Ali Bey Hüseyinzade'nin Dil Görüşlerinin Türkiye'de ve Azerbaycan'da Yankısı	277
HALİLOVA Hanım	
Dr. Mehmet Kengerli'nin Özgeçmişine Ait Kısa Bilgi Özeti	283
HASANLI Cemil	
M.E. Resulzade ve Türkiye Cumhuriyeti	295
HÜLAGU M. Metin	
İngilizlerin Gözüyle Ahmet Ağaoğlu	301
İSMAİL Zeyneş	
Muhtar Âwezov'un Türk Dünyasına Kazandırdıkları	303
KARA Fusun	
Şir Muhammed Bek ve Fergana Basmacılığındaki Rolü	313

KARACA Ahmet	
Azerbaycan Milli Davasının Bir Bayraktarı : Mirza Bala Mehmetzade	319
KARACA Ahmet	
Muhaceretin Fikir Muallimi Abdülvahap Yurtsever	329
KARİMULLİN Ebrar	
Fatıh Karimi vâ Anı "İstanbul Mektupları"	335
KAŞGARLI AKTOK Mehlika	
İsmail Hakkı Aktu Kaşgari'nin Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti'ne Hizmetleri	345
KAŞGARLI S.Mahmut	
Doğu Türkistan ve Türk Dünyasının Büyük Mücahidi İsa Yusuf Alptekin	349
KAZIMOĞLU Samir	
Ahmet Ağaoğlu'nun Dünya Görüşü	355
KESKİN Mustafa	
Sadri Maksudi Arsal'ın Türk Soyu ve Orta Asya Türk Devletleri Hakkında Düşünceleri	363
KIRZIOĞLU M.Fahrettin	
Umumî Türk Tarihi'nin En Büyük Alimi Ahmed Zeki Velidî Togan	373
KIRZIOĞLU Neriman GÖRGÜNAY	
Azerbaycanlı Mehmedzade Mirza Bala Bey	393
KOCAOĞLU A.Mehmet	
Ağaoğlu Ahmet'in İngiltere ve Hindistan İsimli Kitabının Uluslararası İlişkiler Işığında Tahlili	401
KOCAOĞLU Timur	
Buhara Cumhurbaşkanı Osman Hoca (Kocaoğlu) ve İstiklal Savaşı Sırasında Türkiye'ye Altın Yardımı Meselesi	421
KOPRAMAN Kâzım Yaşar	
Hocam Profesör Doktor Akdes Nimet Kurat	425
KURANERCÜMENT	
Milli Mücadele Yıllarında ve Türkiye Cumhuriyeti Döneminde Ahmet Ağaoğlu	431
MUSTAFA Muhammed Allam	
Zakir Kadiri Ugan Cenapları	435
NAĞİYEV QERİBOĞLU Celil	
Ali Bey Hüseyinzade ve Qerb Edebiyatında Türkçülük Meselesi	439
NAKİP Mahir	
Prof.Dr. İhsan Doğramacı ve Türk Yükseköğrenimine Katkıları	445
ORTAYLI İlber	
Türkiye'de Kırımlı Aydınlar	453
ÖZKAN Fatma	
Tataristan'daki Sosyal ve Siyasi Fikir Hareketleri İçinde Ayaz İshaki'nin Yeri	459
ÖZKAN İsa	
Kalbi Türklük için Çarpmış Bir Devlet Adamı, Tarihçi ve Şair : Mehmet Emin Buğra	465

KALBİ TÜRK LÜK İÇİN ÇARPMIŞ BİR DEVLET ADAMI, TARİHÇİ VE ŞAİR : MEHMET EMİN BUĞRA

Doç.Dr. İsa ÖZKAN(*)

Mehmet Emin Buğra, XX. yüzyılda Doğu Türkistan Türklerinin yetiştirdiği müstesna şahsiyetlerden biridir. O, çocukluk ve gençliğinin ilk dönemini bir kenara bırakırsak altmış dört yıllık ömrünün kırk iki yılını Doğu Türkistan'ın ve diğer esir Türk yurtlarının istiklâli ve Türklüğün yücelmesi için mücadele etmekle geçirmiştir. Mehmet Emin Buğra, samimî bir siyasetçi, yorulmaz bir dava ve ideal adamı, belgelere nüfuz edecek derecede kaynak dillerini bilen âlim bir tarihçi, fikirlerinin haklılığı ispat için şiirler yazan bir ediptir. Türkiye'deki faaliyetleri sırasında diğer Türk boylarına mensup önde gelen siyasî, ilmî ve edebî şahsiyetlerle birlikte o, kamuoyunun dikkatini hudutlarımız dışında yaşayan muazzam nüfusa sahip Türk kütlesine ve yurtlarına çekmiş, soy, dil ve kültürce bir olan Türk kavimlerinin meselelerini dile getirerek bu hususta Türklük bilincinin doğmasına imkan hazırlamıştır.

Mehmet Emin Buğra, dinî ve siyasî kimliğe mensup bir aileden gelmektedir. Babası Hoten'in İlçi nahiyesinde manevî bir makam olan halifelik unvanına sahip müderris *Pir Avudîn* (Abidin)'dir.¹ Annesi ise, Altı Şehir bölgesi olarak bilinen Doğu Türkistan'ın güney kısmında yer alan Hoten şehrinin hanlarından *Abdurrahman Han Goca/Paşa*'nın ikinci göbekten torunu *Sekine Banu Hanım*'dır. Bilindiği üzere *Abdurrahman Han*, İlçi kazasından *Habibullah Müftü Hacı*'nın küçük oğlu olup², 1864 yılında Hoten'deki Çinlilere karşı düzenlenen ve başarıyla sonuçlanan istiklâl hareketinin lideridir. Mehmet Emin'in (Mehmet Emin) 1901 yılında İlçi nahiyesinde doğmuştur. Ailenin üç erkek çocuğunun en büyüğüdür. Ayrıca iki de kız kardeşinin bulunduğu belirtilmektedir. Erkek kardeşleri Emir Abdullah ve Emir Nur Muhammed, 1934 Nisan'ında Yenihisar kasabasının savunması esnasında şehit düşmüşlerdir.

Mehmet Emin henüz küçük bir çocuk iken babasını kaybetmiş, annesinin yardımıyla zor şartlarda 9 yaşında ilk mektebi bitirmiştir. Talihsizlikler onun yakasını bırakmamış ve uzun sürecek medrese öğreniminin arifesinde henüz 10 yaşındayken annesi de vefat etmiştir. Hoten Merkez'de başladığı medrese öğrenimini Lop ve Karakaş kasabalarında okuyarak 21 yaşında tamamlamıştır. Yüksek öğrenimi sırasında onun İslamî ilimler, Arapça, Farsça, Edebiyat (özellikle Ali Şir Nevayî) dersleri aldığı kaydedilmektedir. Küçük yaşlardan itibaren başarılı geçen öğrenim hayatı sebebiyle önce 1922 yılında Hoten'deki *Oybag Medresesi*'nde daha sonra ise, Karakaş'taki *Yeni Medrese*'de (1922-1933) müderris ve baş müderris olarak vazife yapmış; tefsir ve hadis dersleri okutmuştur. Dürüst kişiliği, ilmî birikimi, samimî ve etkileyici hitabetiyle kısa zamanda halkın sevdiği şahsiyetlerden birisi

(*) Gazi Üniversitesi Öğretim Üyesi.

¹ Buğra, Mehmet Emin, *Şarkî Türkistan Tarihi*., 2. bs. Ankara 1987, "Müellipni Tonuşturuş" s. XVI.

² Özkan, İsa, *Abdurrahman Han Destanı*., Ankara 1989, s. 12; Molla Musa bin Molla İsa Sayramî, *Tarih-i Emniye*, Kazan, 1904, s. 130 vd.

olmuştur. Ülkedeki durumu yerinde tespit etmek amacıyla 1930 yılında Doğu Türkistan'ı baştan başa dolaşmıştır. Seyahati esnasında pek çok Türk aydını ile görüşmüş ve Çin hakimiyeti altındaki vatanında siyâsî, sosyal ve iktisadî alanlarda neler yapılabileceğini konuşmuştur. Ona, Doğu Türkistanlı aydınların birçoğunun Çin yönetiminden kurtulmak gerektiğini söylemelerine rağmen, bir ayaklanma hareketinin icabettiğini ve buna hazır olduğunu belirten sadece Gulca kadısı *Sabit Damolla* olmuştur. Sabit Damolla ile birkaç gece üst üste görüşen Buğra, birlikte şu kararları almışlardır:

1. İstilacı Çin idaresini siyasî temalarla ülkeden çıkarmak mümkün değildir.
2. Ülkenin istiklâli için bütün vatan sathında *Silahlı Millî Kurtuluş Hareketi* başlatılmalıdır.
3. Bu hareket için farklı yörelerde Gizli Millî Teşkilatlar kurulmalıdır.
4. Ayaklanma Hoten'den başlatılmalıdır.

Daha sonra Hoten'e dönen Mehmet Emin, mevcut *Cin Şu Rin* hükümeti ve onların atadığı mahallî Çinli idarecilerle siyasî mücadele ve barışçı tutumla neticeye ulaşamayacağı inancıyla 1931 yılında gizli bir cemiyet kurar. Bu cemiyetin amacı silahlı bir inkılâp gerçekleştirmektir. Bunun için üye toplayıp silah tedarik etmenin yolları araştırılır. Kısa bir sürede üç yüzü aşkın üye ve elli kadar eski tüfeğe sahip olurlar. Bu arada *Sabit Damolla*, Hicaz, Türkiye ve Hindistan gezisinden çok önemli bilgiler ve tecrübeler elde ederek Hoten'e gelir. Gizlice 20 Şubat 1933 tarihinde Karakaş kasabasında toplanarak "Geçici Hoten Hükümetini" teşkil ederler. Hükümet reisliğine Karakaş kadısı Mehmet Niyaz Alem, başbakanlığa *Sabit Damolla*, başkomutanlığa ise *Mehmet Emin Buğra* seçilir.³

Doğu Türkistan'da şehirler bazı ünvanlarla anılır: *Azizâne Kaşgar*, *Veliyyâne Yarkend*, *Garibâne Turfan* gibi. Hoten şehrinin ünvanı ise *Şehidâne Hoten*'dir. 1949 yılından itibaren burada Çinlilere karşı elli beş kıyam hareketi vuku bulmuştur. Bu yüzden halk arasında şehir:

İptidani başlaymız /Önce başlıyoruz
Şehidâne Hoten'din /Şehitler yurdu Hoten'den
Baturlarnı östürgen /Kahramanları yetiştiren
Şan-şevketli vetendin"/Şanlı şevketli vatandan

şeklinde dörtlüklerle vasfedilir olmuştur.⁴

Silahlı ayaklanmanın belirlenen tarihi önceden Çinliler tarafından öğrenilince 22 Şubat 1933 günü acilen toplanan 60 mücahidin katılımı ile ilk harekete Karakaş'tan başlanır. Önce Karakaş zaptedilir. Kısa bir sürede Mehmet Emin Buğra önderliğindeki mücahidler Batı'da Kaşgar'ın Yenihisar nahiyesinden, Çarhalık'taki Çin hududuna kadar olan bölgeyi hürriyetine kavuştururlar. 12 Kasım 1934 tarihinde Kaşgar'da kurulan Doğu Türkistan İslâm Cumhuriyeti'ne Mehmet Emin Buğra'nın da üyesi bulunduğu Hoten hükümeti askerî ve siyasî yardımda bulunur. Doğu Türkistan İslâm Cumhuriyeti kısa süreli olsa da XX. yüzyılda Doğu Türkistan'da kurulan ilk Türk devletidir.⁵

Hoten halkı, Mehmet Emin Buğra'nın, bu faaliyetleri sonucunda ona *Mehmet Emin Hazretim*, *Emir Hazretim*, Doğu Türkistan halkı ise, *Hoten Emiri* ünvanını verirler. Ancak, Kaşgar ve Aksulu mücahitler üstün asker ve silah gücüne sahip Ma Çan ve Ma Ho Sen'in Töngenlerden müteşekkil kuvvetlerince yenilince 1934 yılında Doğu Türkistan İslâm Cumhuriyeti yıkılır. Geçici hükümetin ileri gelenleri, durumu uzun uzun müzakere ederler. Mehmet Emin Buğra, aynı yılın Ağustos ayında ailesiyle birlikte Afganistan'a geçmek zorunda kalır. Bir müddet Badeşan'da kalan Buğra, siyasî mülteci hakkını kazandıktan sonra Kabil'e yerleşir. Burada Türkiye büyükelçisi Memduh Şevket Esendal ile tanışır ve dost olur. O, Esendal'ın, Türkiye'den temin ettiği kitaplardan da yararlanıp *Şarkî Türkistan Tarihi* adlı eserini kaleme alarak 1942 yılında Keşmir'in başkenti Sirinagar'da bastırmaya muvaffak olur. Ayrıca Doğu Türkistanlı bazı öğrencilerin Türkiye'ye gönderilerek öğrenim görmesini sağlamıştır. 1942 yılında Hindistan'a geçen Mehmet Emin Buğra, burada faaliyetlerinden dolayı gözetim altına alınır. Sekiz ay Peşaver'de göz altında tutulduktan sonra Çin Hükümeti'nin davetiyle başkent Nankin'e gelir. Çin Parlemtosu'nda Doğu Türkistan'ı tanıtmak ve savunmak üzere Dr. Mesut Sabri Baykozi, İsa Yusuf Alptekin ve Kadir Samanoğlu gibi arkadaşlarıyla birlikte çalışmalara başlar. Burada yayınladıkları *Altay* dergisinin başyazarlığını yapar. 1945 yılının Mayıs ayında yapılan büyük kurultaya katılarak 4 maddelik bir önerge verir. Bu önergesinde Çin Cumhuriyeti'nin kurucusu Sun Yet Sen'in üç prensibinin hayata geçirilmesini Türkistan halkının ayrı bir millet olarak tanınmasını, Kıt'a Çin'indeki yaşayan halkla, Türkistan halkı siyasî birliğinin mevcudiyetine rağmen ayrı millet olduklarını, kendilerinin mahallî millet adları yerine daha önce olduğu gibi Türk adının verilmesini Doğu Türkistan'a muhtariyet tanınması gibi hususları dile getirir.

Doğu Türkistan'da 1945 yılında patlak veren üç şehir inkılâbından sonra yeniden vatanı döner. Önce Tamirat Nazırlığı (Bayındırlık Bakanlığı) daha sonra Hükümet Başkan Yardımcısı olarak görev yapar. Bu arada *Erk* gazetesinin baş muavini, Ürümçi Darülfünunu tarih profesörlüğü, İlim Heyeti Reisi gibi bazı vazifeleri de uhdesinde bulundurmıştır. Ancak 1949 yılının 9. ayında Çin'de komünistlerin iktidara gelmesi ve Doğu Türkistan'ı da işgale başlamalarıyla birlikte 1850 kişilik bir kafiye ile Himalaya dağlarını aşarak 1950 yılı başlarında Hindistan'a iltica eder. 1952 yılında Türkiye'ye gelir ve 1955 yılında ise Türk vatandaşlığına geçer. Bu arada Doğu Türkistan hükümetinin başbakanı Mesut Sabri Baykozi bu göçe karşı çıkar ve ülkesinden ayrılmaz. Komünistler tarafından göz hapsinde iken 1954 yılında vefat eder.

Mehmet Emin Buğra, Türkiye'de bulunduğu yıllarda her fırsatta esir Türkler meselesini gündeme getirmiş bu hususta kalemiyle olduğu kadar, verdiği konferanslarla da konuyu canlı tutmaya çalışmıştır. Türkiye içinde olduğu gibi Türkiye dışında da Doğu Türkistan davasını tanıtmıştır.⁶

Savaşlar, sürgünler, siyasî mücadele ve çalışmalar kısa süren devlet idareciliği ve muhaceretle geçen uzun ve meşakkatli hayatına kalbi dayanmamış ve altmış dört yaşında 14.6.1965 tarihinde kalp yetmezliğinden Ankara'da vefat etmiştir.

Mehmet Emin Buğra devlet ve ilim adamlığı gibi pek çok vasfın yanı sıra gazeteci-

3 Buğra, M. Yakup. "M. Emin Buğra'nın Doğu Türkistan'daki Mücadelesi, *Doğu Türkistan'ın Sesi* yıl:12, sayı:46, İstanbul 1995, s. 15-21

4 Özkan, İsa, A.g.e., s. 98.

5 Buğra, Mehmed Emin, 2. bs. *Şarkî Türkistan Tarihi*, Ankara 1985, s. 590-626.

6 Göktürk, Hamit, "Mehmet Emin Buğra'nın Yurt Dışındaki Mücadelesi", *Doğu Türkistan'ın Sesi* yıl:12, sayı:46, s. 22-24.

liğiyle de Tutsak Türkler, bilhassa Doğu Türkistan dâvâsına hizmet etmiştir. Onun ilk dergi baş yazarlığı 1943-1945 yılları arasında Nankin'(Çon Çin)'de çıkan *Altay* dergisinde olmuştur. Daha sonra, 1946-1949 arasında Ürümcü'deki *Erk* gazetesinde, başyazarlık yapmıştır. Türkiye'ye yerleştikten sonra, 1953-55 yıllarında Türkiye Türkçesiyle *Türkistan Dergisi* 'ni İstanbul'da, 1956-58 yılları arasında ise Türkiye Türkçesi ve İngilizce *Türkistan Avazı* dergisini Ankara'da yayımlamıştır.

Mehmet Emin Buğra'nın eserleri içinde en mühimi *Doğu Türkistan Tarihi*'dir. Kendisinin bizzat yakın devrin bir çok hadisesinin tanığı, daha doğrusu hem tarihi yapan hem de yazan bir kimse olması bakımından önem taşımaktadır. Şüphesiz Doğu Türkistan tarihiyle ilgili olarak, Mehmet Atuf'ın *Kaşgar Tarihi*, (İstanbul 1882); Molla Musa bin Molla İsa Sayramî'nin *Tarih-i Emniye* (Kazan 1904) ve *Tarih-i Hemidi* ve Haydar Mirza Duğlat'ın 1545'te yazdığı Farsça *Tarih-i Reşidî* gibi eserler olmakla birlikte, Buğra'nın tarihi yakın devre kadar birçok hadiseyi kaydetmiş olması bakımından kıymetli bir eserdir. Umumiyetle yansız yazmaya gayret gösteren Buğra 1863-1872 yılları arasında Doğu Türkistan'da siyasî birliği sağlayarak istiklâlini ilan eden Yakub Beg Bedevlet'in Hoten'i ele geçirmesi ile ilgili bölümlerde *Abdurrahman Han* tarafını tutmuş ve onu mağdur ve mazlum olarak göstermiştir. Bunun Abdurrahman Han'ın Hotenli ve Buğra'nın büyük dedesi olmasından kaynakladığını sanıyoruz. Onun Türkiye'de yayımladığı *Doğu Türkistan Tarihi*, *Coğrafî ve Şimdiki Durumu* (İstanbul 1952) ve *Eastern Türkistan's Struggle for Freedom and Chinese Policy*(İstanbul 1954) ile ilki Ürümcü'de basılan *Kalem Küreşi* adlı eserlerinde Doğu Türkistan meselesini siyasî bakımdan ele alıp işlemiştir.

Mehmet Emin Buğra, siyasî ve ilmî çalışmalarının yanı sıra edebiyat ile de meşgul olmuştur. Tespit edilebilen 26 şiiri vefâtından sonra kızı Fatma Buğra tarafından *Vatan Kaygusu* adlı kitapta toplanarak bugünkü Doğu Türkistan'da kullanılan Arap harfli alfabeye bastırılmıştır.⁷ Birçok siyasî lider gibi onun edebî çalışmalarının amacı iyi bir şâir ve edip olarak şöhrete ulaşmak değildi. Edebiyat onun için tezlerinin halka ulaşmasında bir vasıtaydı. Bu yüzden de kaleme aldığı şiirlerinde sanat endişesinden ziyade mesajın halka en kısa ve etkili biçimde ulaşması önem taşımıştır. Ancak Buğra'nın siyasî ve millî konulu şiirlerinden ziyade kendisini anlattığı şiirlerinde çok başarılı olduğunu söyleyebiliriz. Mesela "Kıt'a" başlığı altında Kışmır'de yazdığı *kaldı* redifli şiir, bir dâvâ adamının ruh halini yansıtan estetik seviye kazanmış ilginç bir örnek olarak dikkati çekmektedir :

Cihanda ihtiyarım astuda bir ten ve can kaldı
Meşakkat birle pişkan baş ü mihnetkeş beden kaldı.

Canım ayırdı rahtidin yürek kaygu bilen toldi
Yürekte közgulur her demde bir feryad kim
hürrem-i çemen kaldı.

Mukaddes toprakım uçmakdin âlâ ol vatan kaldı
Ulus hor oldu toğkan meslekdaş aran kaldı.⁸

Bu büyük dâvâ adamına Tanrıdan rahmet diliyoruz, nur içinde yatsın.

7 Buğra, Mehmed Emin, *Vatan Kaygusu*., Ankara (1983?), Neşr etguçi: Fatma Buğra, s. 104.

8 Buğra, Mehmed Emin, *A.g.e.*, s. 94.

ORD.PROF.DR. REŞİD RAHMETİ ARAT'IN UYGUR TÜRKÇESİ İLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİ, DEĞERLENDİRMELERİ VE ESERLERİ

Dr. Nevzat Özkan(*)

A- Reşid Rahmeti Arat'ın fikri ve ilmî kişiliği:

Reşid Rahmeti Arat (15. V. 1900- 29. XI. 1964) Kazan'da doğmuş; ilk, orta, lise tahsilini ve ilk yazı denemelerini de burada yapmıştır. Daha sonra savaşa katılmış; Kazan Türklerinin bir kolonisinin bulunduğu Harbin'e geçmiş ve burada kültür faaliyetlerine katılarak çeşitli gazete ve dergilerde yazılar yazmıştır. 1922 yılında Almanya'nın Berlin şehrine gelerek Felsefe Fakültesi'ne kaydolmuş; kültür faaliyetlerini ve yazı çalışmalarını bu dönemde de artırarak sürdürmüştür. W. Bang'ın yanında Uygur Türkçesi ve Mukayeseli Türk Dili Araştırmaları alanlarında çalışmıştır. 1927 yılında doktor, 1931 yılında doçent olmuş; 1933 yılında Türkiye'ye davet edilerek İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'ne profesör olarak tayin edilmiştir.

Arat, Türkiye'de Mukayeseli Türk Dili Araştırmalarının ve Uygur Türkçesi ile ilgili çalışmaların kurucusu olmuştur. Yetiştirdiği öğrenciler ve verdiği eserlerle Türkiye Türkolojisinde bir okul haline gelmiştir. Öğrencilerinden Prof. Dr. Muharrem Ergin hocası Arat'ın ilmî kapasitesi ve Türkolojiye duyduğu aşırı sevgi için şunları söylüyor: *Türkoloji sahasında çok kuvvetli bir formasyonu vardı. Türkçe'nin bir çok şivelerini yakından tanır, konuşacak şekilde bilirdi. Almanca ve Rusça'yı gençliğinden beri çok iyi bilmekte idi, sonradan İngilizce'yi de öğrenmişti.*

Türkçe'yi umumi olarak tarihî gelişmesi ve yaygın şiveleri ile dünyada en iyi bilen âlimdi. Eski Türkçe'nin ve Uygurca'nın en büyük mütehassısı, Uygur yazısını yer yüzünde en iyi okuyan ve yazan Türkolog idi. Türklük bilgisi onun için mübârek bir ilim sahası hâlinde idi. Avrupalı Türkologların en büyüklerinin yüzüne karşı sık sık: "Türkoloji sizin için bir meslek bir geçim vâsıtasıdır, fakat bizim için her şeydir" demekten çekinmez ve onların bu sahadaki itinasız hükümlerine asla tahammül edemezdi"¹.

Arat'ın bütün yazı ve eserlerinde dikkati çeken birinci husus, giriş kısmında mutlaka Türk Dili'nin, kültürünün, edebiyatının ve tarihinin büyüklüğüne, insanlık medeniyeti bakımından taşıdığı değere temas edilmesidir. Hiç bir eserini sadece teknik değerlendirmelerle ve açıklamalarla sınırlandırmamış, ele aldığı konu veya eserin Türk Dili ve Kültür Tarihi bakımından taşıdığı değeri de göz önüne sermiştir. O'nun bu yönü, şüphesiz, Mukayeseli Türk Dili Araştırmaları'ndaki derin bilgisi ve Türk Dili'nin ve kültürünün büyüklüğüne

(*) Erciyes Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi TDE Böl. Öğretim Üyesi

1 Muharrem Ergin, "Reşid Rahmeti Arat", *Reşid Rahmeti Arat İçin*, TKAE yay. 19, Seri:1-Sayı: A-2, Ankara, 1966, s. IX-XVI.